

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך י, תשי"ט



האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

מבטא מצוי ומבטא רצוי

דומה, שבעיה זו כבר נידושה עד תומה, ושוב לא נשתייר למדקדק ולמורה לומר בה דבר, שעדיין לא נאמר. יש טוענים, שהמבטא המצוי אינו "נכון" וצריך לתקנו, ויש טוענים, שהמבטא המצוי כבר נעשה "תקין", ודבר שהוא "תקין" אינו צריך תיקון. אלה בשלהם ואלה בשלהם — ותיקו.

ואולם מתחת לעשן הוויכוח הזה, שהוא לכאורה ויכוח לשוני ההולך ודועך, אתה מרגיש בחומו של ויכוח אחר, שאין עניינו בתחום הלשון, אלא בתחום החברה, הלא היא בעית מיווג הגלויות ומה שכרוך בה: איחוד המבטא. שני התהליכים האלה במדינתנו שלובים זה בזה, ואי אפשר לצדד דעה כלפי אחד מהם (התהליך בלשון) ולהשתמט מלדון בחברו (התהליך שבחברה). וויכוח בבעיה כזו לא יוכל להיות אקדמי בלבד, ועלול אדם להיפוות בגחלתו, אף על פי כן אין מנוס ממנו.

הרצון למזג את העדות על כורחו גורר רצון למזג את המבטאים. אך כל הנוגע נגיעה קלה בעניין לימוד המבטא העברי, מיד פקעת של שאלות צפה ועולה כנגדו: הנה יש כיום בארץ מבטא אחד "כללי" (בעל גוון מזרח-אירופי מובהק) ועמו כמה מבטאים "עדתיים" אחרים — מה יחס צריך להיות ביניהם? מצד אחד המבטאים ה"עדתיים" למיניהם — מה יהא עליהם, איזה מהם ראוי לטיפוח מיוחד לבל

ישתכח? וכנגד זה המבטא ה"כללי", מה טיבו צריך להיות לדיוקו? הטוב הדבר להשליט הרגלי הגייה מפיות האשכנזים על כל העדות? ואם לאו — איזהו המבטא הרצוי שיבוא לו בית הספר? ומה תרומה יוכלו מבטאי העדות לתרום בכך? לכל השאלות הללו כמה תשובות, ואחת מהן, המקובלת ביותר על הציבור, הלא היא התשובה הסטאטיסטית האומרת: לכו ונצא לשוק, נטה אוזן לשמוע, כיצד הבריות מדברים בחנות, בבית הספר, באספות וברדיו, נעשה סטאטיסטיקה ונקבע מה מצוי בפיהם, ומה שמצוי (בפי הרוב) נעשה לרצוי (בפי הכול). לפי גישה זו צריך המורה (שתפקידו ללמד את הרצוי) להשכיח את כל המבטאים המיוחדים שבפי תלמידיו יוצאי תימן ומארוקו, פולין והודו, ילידי הארץ וחוץ לארץ; כולם כאחד, בלי הפליה ביניהם, חייבים להסתגל לאותו גוון "כללי" של מבטא "ספרדי", שכיום הזה הוא הרווח במדינה; עליהם לטשטש כל ייחוד עדתי שבמבטאי התלמידים, עד שנהיה לעם אחד בעל שפה אחת, ולא יוכר עוד יהודי אחד מרעהו ומשכנו, ובזאת נקיים את האידיאל של קיבוץ גלויות ומיזוגן. ואכן, זהו חלומם של מדריכים רבים העוסקים בקליטת עולים ובקירוב העדות.

יורשה-נא אפוא להשמיע באוזניהם של מורי עברית בבתי הספר ובבתי האולפן כמה דברי אפיקורסות כלפי הדעה הזאת ובניסוח מחודד במקצת: תפיסה כזאת של מיזוג גלויות אינה אלא עיוות של אידיאל גדול מתוך סילוף, קלות ראש, התנשאות יחוסר דעת.

סילוף על שום מה? על שום שחוזי קיבוץ גלויות

מעולם לא נשאו את נפשם לכור היתוך להטיל לתוכו את כל שבטי ישראל מארבע כנפות הארץ כדי למחוק מהם את כל עברם התרבותי ולעקור את ייחודם. ראויה היא כל עדה וכל שבט לתרום משלה בשירה ובאמנות, בפולקלור ובמנהגים, ובלבד ששאר העדות יעריכו את התרומה לגופה, בלי דעה משוחדת ובלי רגש של עליונות או נחיתות. המבטא ה"ספרדי" המתהלך כיום בין הבריות אינו אלא כמין אספראנטו של עראי המתווך בין העדות, אבל בצורתו המקובלת עכשו בשוק אינו צריך להיות אידיאל. מבטאיהם של בני תימן או פרס, עיראק או תוניס אינם פחותים ב"חשיבותם" ממבטאם ה"ספרדי" של יוצאי פולין ורוסיה עד כדי להתבטל מפניו. עם אחד מותר לו לאכסן בקהלו כמה וכמה מבטאים ואף דיאלקטים, ואין כל הכרח שמעמד אחד ביישוב יטיל את הרגליו שלו על אחרים בכוח הסמכות ויטמיע בקרבם את כל שבטי ישראל. מבטא כללי כל תכליתו אינו אלא לצורכי הבנה וחיי תרבות משותפים, אבל אין חובה שישתלט על הדיבור האינטימי שבקרב כל משפחה ועדה. אוניפורמיות שטחית כזאת מסלפת את הרעיון של מיזוג גלויות.

קלות ראש על שום מה? על שום שענייני מסורת במבטא טעונים עיון וזהירות, מחקר ושיקול, ולא למדריך צעיר הבא אל המעברה לספר לזקני העדה, שמבטאם שקיבלו מאבות אבותיהם "משובש" (והיו במעברות מקרים כאלה!). ממזגי העדות חייבים לנהוג מקצת מתינות ולשאול בנפשם, ואולי גם להימלך בדעת אחרים: מיזוג הגלויות עד היכן? האמנם חייב עולה מקורדיסטאן או מרומניה לעקור את מנהגי

קריאתו ופזמוניו מפי בני ביתו ולשרש צורות של טקסים וחגיגות ממשפחתו ומבית הכנסת שלו? ודאי שלא. ואם כן, במה ייגרע מבטאו, שהוא מעלים כדי להכחיש את מוצאו, בשעה שהוא נפגש עם עדות אחרות? זו ההסתערות בתנופה גדולה על מיווג העדות אינה נעשית בעדינות הראויה, והיא מוחקת משבטי ישראל את פרצופם. מתכחשים הם לייחודי מסורתם, ומסורת אחרת אינה באה במקומם. קלות ראש היא שלא לראות בזה משום בעיה של תרבות וחברה. התבוללות למראית עין על ידי סיגול המבטא עושה את העולים החדשים כמין "אנוסים". עד שאנו נחפזים להטמיעם בחקינות שבהיגוי, מוטב נתחנך כולנו לסבול הבדלי מבטא בתוכנו מתוך יחס של אחווה, כבוד הדדי וחיבה לייחודן של עדות בישראל. רק בזאת תיבחן תרבות של מדינה. "התאשכנזות" מבוהלת במבטא צריך לראותה כמידה מגונה של טשטוש האופי וביטול ההכרה העצמית, ופזיזות היא לדרבן תהליכים כאלה.

התנשאות על שום מה? על שום שמבטא של מעמד מסוים אינו דבר טוב או דבר רע, שראוי להתגאות בו או להתגנות בו מבחינה חברתית. עולה חדש, משהוא מצליח לכסות את מבטא בני עדתו ומתחיל לגרגר בגרונו את הרייזים כמו צבר ואת החייתים פכ"פים, עדיין לא נעשה בזה אזרח טוב בישראל. הסתגלותו של עולה צריכה להימדד במידות אחרות, את מבטאו נניח לנפשו. יתירה מזו, מורה שהוא מתקשה במבטא, ויש בכיתתו תלמיד מיוצאי תימן או עיראק, היודע להגות את הדגשים ואת הגרוניות, צריך שיעמיד תלמיד כזה למופת לפני חבריו, כנציג של אחת

מקהילות ישראל, שזה ייחודה, שעלה בידה לשמור מסורת בלשון. אותו מורה, בשעה שהוא בא ללמד דקדוק, חייב להתנצל לפני תלמידיו על מבטאו, שאינו כדקדוק שהוא מלמדם, ועליו להסביר באומץ לב ובענווה, שבענייני מבטא לא כל שבטי ישראל הצליחו להחזיק בקבלה שקיבלו מדורות ראשונים, ושדבר הזה אל ילמדו מפיו, אלא מפי חבריהם בני עדות מסוימות המצטיינות בכך. צריך לנהוג "פאטריוטיזם" שבטי במבטאים המזרחיים, ולא להצניעם כמדם. מדריך יליד הארץ או יוצא אשכנז אין במבטאו הצבוי כדי להתנשא על תלמידיו, בדבר הזה ראוי לו ללמוד מתלמידיו, ואל יתבייש בכך.

מבטאי המזרח יש בהם יסודות חשובים לצורכי המבטא הרצוי, ומשום כך הם ראויים לטיפוח מיוחד ועל כל פנים לא לזלזול. בכל מדינה ומדינה אתה מוצא שבטים או מחוזות, שאנשיהם משמרים בפיהם דיאלקט מסוים, ואין הם סבורים כלל, שמבטאם "רע" או "נחות" או "משופש" לגבי שבטים אחרים, אלא להפך, מטפחים אותו כנכס תרבותי, ואף בהרגשה של ייחוס־מה, כמי שהוא נאמן לעברו. לויד ג'ורג' היה נוהג להזכיר בגאווה את מוצאו הווילשי, אנשי שם אחרים מאירלנד או מסקוטלנד אינם מנסים לאנוס את מבטאם ולסגלו לנוסח של משכילי אוקספורד ולונדון. בארצות הברית אתה מוצא כמה מבטאים, מהם מורשת מארצות מוצאם, ואין אדם מתבייש בהם. פילסודסקי, לשעבר מנהיגה הצבאי של פולין, איש ליטא היה, ומבטאו "עילג": אילו נשמע מפי יהודי מליטא, היה לצחוק ולקלס באוזני משכיל פולני; אבל פילסודסקי

עצמו לא התבייש בו. בכל מדינה ומדינה ידוע, שבני מוצא מסוים הוגים כך וכך ואין לתקנם, אלא ידבר איש איש כמנהג אבותיו. חובה עלינו להתחנך בקצת סובלנות עם בליל המבטאים שבמדינה ולא לכפות על זולתנו, שהוא בן עדה אחרת, שיהא מעקש את לשונו להגות "כמונו" דווקא, כלומר כאשכנזים. המושג "אנו" ו"הם" חייב להימחק מדרכי מחשבתנו.

חוסר דעת על שום מה? על שום שאותו מדריך ביישובי העולים, הגורם להשכיח את הדגשים ואת הגרוניות מפי שאר העדות, כנראה מדמה בנפשו, שמבטאו שלו הוא ה"נכון", מפני שהוא מבטא "ספרדי". ואין לך מעשה בורות גדול מזה, כשהוא נעשה בידי מורי עברית. המבטא המתהלך כיום בשוק אינו לא "נכון" ולא "ספרדי". וכי מה הוא מבטא "נכון"? זה שהוא מצליח לחקות משהו בדיוק גמור. אבל אם אין דוגמה מוסכמת למופת, אין מבטא "נכון". ומהו מבטא "ספרדי"? זה שהוא נהוג בבתי הכנסיות נוסח ספרד בפי קוראי התורה שומרי מסורת הדגשים, השוואים והגרוניות. מי שאינו מקפיד באלה, אין מבטאו "ספרדי", אלא תערובת של מנהג ספרד-פולין-ליטא, וזהו ההיגוי העושה לו שררה כיום בארצנו. לאמתו של דבר גם המבטא הספרדי "בטהרתו" אינו אלא אחד מכמה מבטאי המופת, כלומר מבעלי ותק של כאלף שנים ויותר. אבל אם ותק הוא הקריטריון לשמש מופת, הרי בדבר הזה גם המבטא התימני אינו נופל מן הספרדי, שכן גם מסורתו עתיקה מאוד. שני מבטאי "המופת" בעתיקותם (הספרדי והתימני) שונים זה מזה באיכות תנועותיהם, אבל

שוים זה זה שהם מקפידים בדגשים, בשוואים ובגרוניות (כל אחד לפי דרכו). נמצא, מי שאינו מחמיר בשלוש התכונות האלה, אל יתיימר, שיש במבטאו משום מופת. וכשצעיר בא למעברת תימנים, שרוב יושביה בני תורה, ואפילו ילד רך לימים יודע לקרוא פרשה במקרא לכל טעמיה ומתגיה, ובא המדריך ומלמדם מבטא „נכון” — הרי זה מחזה מביש ומגוחך כאחד.

אין אפוא זכות למורה לבחור לו את הרגלי המבטא של אשכנזים דווקא או של צברים ולהטיל אותם לכל פרטיהם על כל העדות ועל כל הגלויות. לא כל המצוי בפיו הוא בחזקת רצון. מבטאי העדות הנשמעים כיום בארצנו, כמזרחיות כמערביות, כוותיקות כחדשות — כולן בבחינת מצוי. אבל איזה מכולם ומה מתוכם הוא המבטא הרצוי — שאלה זו צריכה עיון, שיקול והגדרה. רק מבטא שיוגדר כ„רצוי”, הוא יהיה ראוי לחלוק לו בכורה. וכדי שיהיה ראוי לכתר לאומי-כללי, אין להירתע מן ה„מלאכותיות” שבו, שתהיה שיטתו מקובצת ומלוקטת ממיטב המסורות הוותיקות שבכמה מבטאים כאחד. כשם שהטיפוס של האדם היהודי לעתיד לבוא צריך שתהיה בו סינתזה מן המצוין שבכל העדות, אף כך שורת הדין מחייבת במבטא. אין להסכים, שטיפוס יהודי אחד ומסוים ישליט במבטא העברי את כל עקימות פיו, שהעלה עמו מגלותו במזרח אירופה, ובכוח השפעתו בתחומים אחרים יטול לו שררה גם בתחומי הלשון.

מעתה ראוי, שנתחום תחומים מפורשים בין המצוי ובין הרצוי. המבטאים המצויים, נניח להם במקומם בתוך

זעדות — ובעין טובה. מורה עברית אין לו להסתער עליהם
 משביל לשנותם. גם אין הוא בלשן בשביל „לתאר“ את
 המבטא הכללי הנזכר, המשתרר בציבור למעשה, אלא מורה
 הראה הוא למבטא כללי שאנו שואפים אליו, מדריך לתלמידיו
 לקראת הרצוי להלכה. ועל תחומיו של מבטא רצוי זה ראוי
 ליתן את הדעת ולקבוע, מה הוא מחייב, את מי הוא מחייב,
 ובאילו נסיבות. אם ננסח את התביעות הללו ביתר דיוק,
 נהל לקבוע שלוש מדרגות במבטא הרצוי:

1. מבטא מתוקן,

2. מבטא מדוקדק,

3. מבטא למופת.

1. מבטא מתוקן — מוצע בזה להגדירו כך: הגייה

מתוקנת לפי הניקוד וההטעמות שבמסורה. לדוגמה שם העיר
 חיפה במקורותינו לא תמיד הוא נכתב ביו"ד ולעולם לא
 בלתי יו"דים, ומשום כך אין להגותו בפת"ח, ביו"ד ומלעיל
 (כמו: הביתה, המימה, וכניקודו הערבי „חִיפֶא“), אלא בצירי
 ומלוו, כמשקל: קבה, תיבה, איפה־ואיפה, וכמוהם: חיפה.
 משל אחר, שווא בתחילת התיבה במבטאנו הספרדי דינו
 ליהגות כסגול חטוף: נתונים, כמו, וכן בשני שוואים:
 ישְרָאֵלִי. אף על פי כן יש הוגים נתניה, נתתם, פְּמוֹכֶם,
 דמִי־קְדִימָה, יזְרְעָאֵל (ויש סיבה לסטיות הללו, ולא קשה
 לגלותה) — ומתעלמים מאופן ניקודן הנדרש בכללי הנטייה;
 ולהפך אין לומר יְמִינָה אלא יְמִינָה, כמו קְדִימָה. או דוגמה
 כזאת: הכל הוגים בְּרָכוּ, פָּרְשׁוּ בצירי, וכדין; ועם זאת
 רבים אומרים: מְרַצְנוּ, מְרַחוּבוּת, מְרַכוּשׁ — ואין זה מתוקן

לפי הניקוד, שהוא מחייב לומר: מֵרְצוֹנוֹ, מֵרְחוּבוֹת, מֵרְכוּס, מֵרְאוּבוֹ, הֵלְכְנוּ מֵרַחְבֵּיהָ וְכד'. וכן שאר שינויי התנועות, כגון החֹזֶק / הַחֹמֶרִי, שָׁעַן / שְׁעָנִים, הַחֲרִיב (ולא הַחֲרִים), בְּעַפּוּלָה (ולא בְּעַפּוּלָה), מֵתוֹכָת (ולא מֵתוֹכָת); שינויי הדגש הקל כגון לַתְּפוּר (ולא לַתְּפוּר), בְּכוּס (ולא בְּפוּס) — וכיוצא באלה מכל הסוגים. מי שהוא מתקן את לשונו בשביל להימוע מסטיות כאלה לגבי העברית המנוקדת, עליו נוכל לומר, שלפי דרישת תקופתנו, שעדיין היא צמודה למסורת הניקוד — מבטאו „מתוקן“. זהו מינימום, שמותר לצפות מכל מי שטורח להקפיד על מוצא פיו.

2. מבטא מדוקדק — זה שהוא מפעיל את חוקי הדקדוק גם במקומות שאין הניקוד מדריכו, כגון בהגיית שווא נע בתחילת התיבות, ובהבחנתו משווא נח באמצע: הוֹלֵכִים, תֵּלְכוּ, הֵלְכוּ, צִרְפָּת, נִצְרָת וְכד'. ועוד זאת, מבטא „מדוקדק“ לא יהיה ראוי לשמו בלי השמעת הדגש החזק, כאילו נכתב בכפל אותיות; הגיית הדגשים החזקים עולה בחשיבותה על דגשותן של בגדכפת מבחינת הדקדוק, שכן רובם שייכים לתורת הצורות, וגם מבחינת האוזן יש בכפל העיצור משום קביעת אופיה הצלילי של הלשון כולה. שתי ההקפדות הללו במבטא — השווא הנע והדגש החזק — אין שום קושי אובייקטיבי לדקדק בהן, ואין הן מצריכות שום מאמץ בכלי הדיבור בפי יוצאי אירופה. אין הדבר דורש אלא מעט-משמעת. מבטא כזה מותר לתבוע מכל תלמיד בשעת קריאתו בתנ"ך ובכל טקסט מנוקד, וגם בכל קריאה במעמד רשמי, בבית הספר או במוסד ציבורי. כל מי

עמתימר להיות בעל השכלה בלשון העברית, חייב לדעת, מה הם חוקיו של מבטא "מדוקדק".

3. מבטא למופת — כיצד נגדירנו? זה שהוא מקפיד

גב בעיצורים השמיים: בגרוניות א/ע, ה/ח/כ (וכל שכן השוקד להבחין ת/ט, פ/ק, ו/ב), ולא במלים יחידות בלבד, אלא דרך קבע ושיטה. זוהי תביעה חמורה הרבה יותר מתביעת המבטא המתוקן (1) והמדוקדק (2). דיוקים באיכות התנועות ובמידת אורכן אפשר להניח לפי שעה בלי הכרעה; בלשון שמית כמות שלנו ושמבטאי תנועותיה בזמננו מגוונים כל כך — העיצורים (הדגושים והגרוניים) הם עיקר. ובכן מי שמבקש מבטא "למופת" חייב להקפיד לפחות בשלושה אלה: בדגשים, בשוואים ובגרוניות. ואין זו דרישה דוֹן־קיכוסית, שאין לעמוד בה. רבבות תימנים, אלפי ספרדים ורבים מעדות אחרות מקיימים את המבטא הזה במסורתם, בלי מאמץ ובלי קושי. אין כל זכות למורה אשכנזי להסתתר ברשלנותו מאחורי האמתלה, שלגבי עברית "מודרנית" דרישת המבטא למופת מיושנת היא או מוגזמת. איש המערב, בזמן שהוא לומד אנגלית, צרפתית או ערבית, הרי הוא יגע יגיעות הרבה ואינו בוש לעשות מעשה קוף בשביל להידמות לדוברי אותה לשון, במאמצי כוח הוא מאמץ את פיו ואת גרונו להגותה לכל דקדוקיה; משהוא מגיע למבטא עברי, סבור הוא שהכול הפקר, וקובע לו מבטא כראות עיניו. מנהג זה של זלזול מנהג משונה הוא ואין בו לא היגיון ולא מדרך הארץ. עברית גם היא לשון בת תרבות ובעלת מסורת ספרותית; כמה מבטאים לה במסורתה, מהם לפחות אחד

אנו רוצים בכך? ואם לא אפוא, מדוע לא נבקש דרכים להוציא את רצוננו אל הפועל? אם נהיה עומדים מנגד ומתבוננים מתוך חיבוק ידיים ב"תהליך", לא ייעשה הדבר מעצמו, כשם שכל עצם תחית הלשון לא קמה בלי מאמץ. התחלנו במלאכה, הבה נשלימנה.

חנוך ילון

מהו ניקוד הה"א של "הערה"?

1. בן-יהודה, ערך זה, מנקד הַעֲרָה, בחטף פתח, והוא מעיר: "בן זאב בחלק גרמני עברי ערך אנמרקונג נקד הַעֲרָה, וכן יש מי שהוברים מלה זו כך, אך זה ניקוד זר ואין לו יסוד בלשון". כידוע לא נתקבל ניקוד זה של ב"י, ונהוג ומקובל ניקוד הַעֲרָה. על כך מעיר אשר ווייזר, הצופה, י"ז באב תשי"ט: הערה בסגול "שגיאה המונית" היא; והוא מביא דברי דוד ילין, דקדוק הלשון העברית, עמ' 144, הערה 3: "לדעתי טועים האומרים 'הַעֲרָה, הַעֲרוֹת', כי הה"א תנוקד בסגול לפני גרונית קמוצה רק כשהגרונית צריכה לבוא בדגש חזק, ופה אין מקום לו. הה"א צריכה להיות מנוקדת בפתח כדין ה"א חטף-פתח בבואה לפני גרונית (האם, העידותי)".

לכאורה תמוה. הרי ה"א השאלה לפני גרוניות קמוצות מנוקדת בסגול, אם כי לפני בלתי-גרוניות מנוקדת היא בחטף-פתח ואין אחריה דגש. וילין, שם, עמ' 141, מביא דוגמאות: הַאֲנָכִי הַרִיתִי (במד' יב, יב), הַהִיתָה זאת (יואל א, ב), הַחֲזַק הוא